

سنجش رضایتمندی از کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی، مطالعه موردی: شهر بجنورد

امین فرجی

استادیار برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، گروه مدیریت، دانشگاه تهران

دریافت: ۱۳۹۴/۰۳/۰۶ پذیرش: ۱۳۹۵/۱۱/۲۷

Satisfaction Measurement of Life Quality in Informal Settlements, Case Study: Bojnourd

Amin Faraji

Assistance Professor of Spatial Planning, Management Department, University of Tehran

Received: 27/05/2015

Accepted: 16/02/2016

Abstract

The main objective of this study is reviewing and examining life satisfaction in informal settlements in Bojnourd. The research method is descriptive ° analytic and is practical in terms of type. To analyze the variables of the research, statistical methods including descriptive statistics, factor analysis and step-by-step regression were used and field survey data were collected. Research indicators include physical environment, economic environment and social environment. The component of the physical environment (access to banks, pharmacies, shops and other facilities) is the highest and the savings component of the economic environment index shows the least satisfaction. From 26 items, using factor analysis, 6 factors of environmental health, aesthetics of the environment, public service distribution, economic welfare, social solidarity, and satisfaction were extracted. Base on the findings, the only indicator of access to banks, pharmacies, shops, and other facilities got the highest mean score (3.6) of residents' satisfaction from the physical environment, nutritional indicators status with 3.2 of economic environment and trust in neighboring with 3.1, indicated the greatest satisfaction from three-fold environments. Finally, the finding showed that the majority of residents in informal settlements are not satisfied with their life quality in terms of standards of three-fold environments.

Keywords

Satisfaction, Life Quality, Informal Settlements, Bojnourd.

چکیده

هدف از مقاله حاضر بررسی و مطالعه رضایتمندی کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد می‌باشد. روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی و از نوع هدف، کاربردی می‌باشد. برای تحلیل متغیرهای تحقیق از روش‌های تحلیل آماری شامل آمار توصیفی، تحلیل عاملی و رگرسیون گام به گام استفاده گردید و روش گردآوری داده‌های تحقیق میدانی است. شاخص‌های تحقیق شامل محیط کالبدی، محیط اقتصادی و محیط اجتماعی است. مؤلفه محیط کالبدی (دسترسی به بانک‌ها، داروخانه‌ها، مغازه‌ها و سایر امکانات) بیش‌ترین و مؤلفه پس‌انداز شاخص محیط اقتصادی کم‌ترین میزان رضایتمندی را نشان می‌دهد. از مجموع ۲۶ گویه، ۶ عامل با استفاده از روش تحلیل عاملی استخراج شد. این عوامل شامل بهداشت محیط، زیباشناسی محیط، توزیع خدمات عمومی، رفاه اقتصادی، همبستگی اجتماعی و خرسندی می‌شود. بر اساس نتایج تحقیق تنها شاخص دسترسی به بانک‌ها، داروخانه‌ها، مغازه‌ها و سایر امکانات با میانگین ۳/۶ بالاترین میزان رضایتمندی ساکنین از محیط کالبدی، شاخص وضعیت تغذیه با ۳/۲ از محیط اقتصادی و شاخص اعتماد به همسایه با ۳/۱ از محیط اجتماعی بیش‌ترین میزان رضایتمندی را از محیط‌های ۳ گانه نشان دادند. براساس نتایج مطالعه حاضر می‌توان گفت، بخش قابل توجهی از ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی از کیفیت زندگی خود در ارتباط با استانداردهای محیط‌های ۳ گانه رضایت کمی دارند.

واژه‌های کلیدی

رضایتمندی، کیفیت زندگی، سکونتگاه‌های غیررسمی، بجنورد

مقدمه

هم اکنون در حدود یک میلیارد نفر از مردم جهان یا در واحدهای مسکونی غیراستاندارد، آونک‌ها و حلبی‌آبادها زندگی می‌کنند و یا اینکه اساساً پناهگاهی برای سکونت ندارند. در حدود یک صد میلیون نفر از مردم نیز شب را در خیابان‌ها، کوچه‌ها، زیرپل‌ها و کنار قبرستان‌ها به روز می‌رانند.

طبق آمار موجود، در کشورهای در حال توسعه، ۵۰ درصد جمعیت شهری در آونک‌ها و مناطق حاشیه‌نشین زندگی می‌کنند که در بعضی از شهرها این نسبت تا ۸۰ درصد نیز افزایش می‌یابد. با توجه به توسعه شهری و افزایش جمعیت شهرهای بزرگ و مسلط جهان سوم، مناطق آونک‌نشین و حاشیه‌ای به سرعت گسترش خواهند یافت (شکویی، ۱۳۷۳: ۴۵۲).

حاشیه‌نشینی در کشورهای توسعه یافته نیز به چشم می‌خورد، به طوری که «کل ساختمان‌های محله‌های برونکس، بروکلین و هارلم^۱ در شهر نیویورک گویی زیر بمباران هوایی سکونتگاه‌های غیررسمی بوده‌اند» (گزارش توسعه انسانی سازمان ملل ۱۳۷۰: ۱).

در تعریف زاغه و بخش زاغه‌نشین، عبارت زیر در فرهنگ ثورندایک^۲ آمده است: «بخش زاغه‌نشین یعنی قسمت‌های شلوغ و کثیف شهر که فقر و بیماری، جرم و جنایت در آن عمومیت دارد» (Thorn, 1942: 762).

در واقع زاغه‌ها یا به عبارتی دیگر سکونتگاه‌های غیررسمی نواحی از شهر می‌باشند که در آن گسست اقتصادی همراه با گسست اجتماعی و فرهنگی به وضوح مشاهده می‌شود. در این میان یکی از مسائل مهم بررسی وضعیت استانداردهای زندگی و میزان رضایتمندی است که ساکنین از زندگی در این نواحی دارند. در این مقاله نیز هدف اصلی بررسی و مطالعه رضایتمندی ساکنین از کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد می‌باشد.

در گذشته نه چندان دور، اسکان غیررسمی فقط در شهرهای بسیار بزرگ کشور از جمله شهر تهران و سایر متروپل‌های منطقه‌ای کشور، مشهود بود. ولی امروزه شهرهای میانی مانند بجنورد نیز با چنین پدیده‌ای مواجه هستند. با تجربه‌ای که از کلان‌شهرهای ایران وجود دارد، بهترین شیوه برخورد با تشکیل و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی، شناخت وضع موجود و بررسی فرآیندهای مؤثر در پیدایش و تحول آن‌ها می‌باشد و در مرحله بعد ساماندهی فضای زندگی در این نواحی می‌باشد. با توجه به اینکه در هر طرح و برنامه‌ای مردم به عنوان عناصر اساسی می‌بایست در نظر گرفته شوند. لذا در این رابطه

نیز می‌بایست ابعادی از زندگی در اولویت قرار گیرند که در نظر ساکنین به عنوان عوامل اساسی می‌باشند.

شهر بجنورد به عنوان مرکز سیاسی استان خراسان شمالی بر اساس سرشماری در سال ۱۳۸۵ جمعیتی معادل ۱۷۳۰۰۰ نفر داشته است که از این تعداد بر اساس تخمین نگارندگان حدود ۲۵۰۰۰ نفر در سکونتگاه‌های غیررسمی زندگی می‌کردند. به بیانی دیگر حدود یک هفتم جمعیت این شهر در فضاهای نامتعارف و زیر استاندارد شهری با مشکلات عدیده معیشتی، زیست محیطی و کالبدی مواجه هستند. با توجه به اینکه مقدمه هر نوع برنامه‌ریزی شناخت وضع موجود و استخراج اطلاعات مورد نیاز می‌باشد، لذا شناخت ابعاد اساسی تاثیرگذار بر رضایتمندی زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد از اهمیت فراوانی برخوردار است.

با توجه به آنچه مطرح شد، هدف اصلی این تحقیق بررسی و مطالعه رضایتمندی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی از کیفیت زندگی خود در شهر بجنورد می‌باشد. بر اساس هدف اصلی، هدف‌های اختصاصی نیز به موازات آن به قرار زیر ارائه می‌گردد:

- سنجش رضایتمندی از شاخص‌های کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد.
- تعیین عوامل اساسی در رضایتمندی کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد.
- تعیین پیش‌بینی کننده‌های رضایتمندی از کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد.

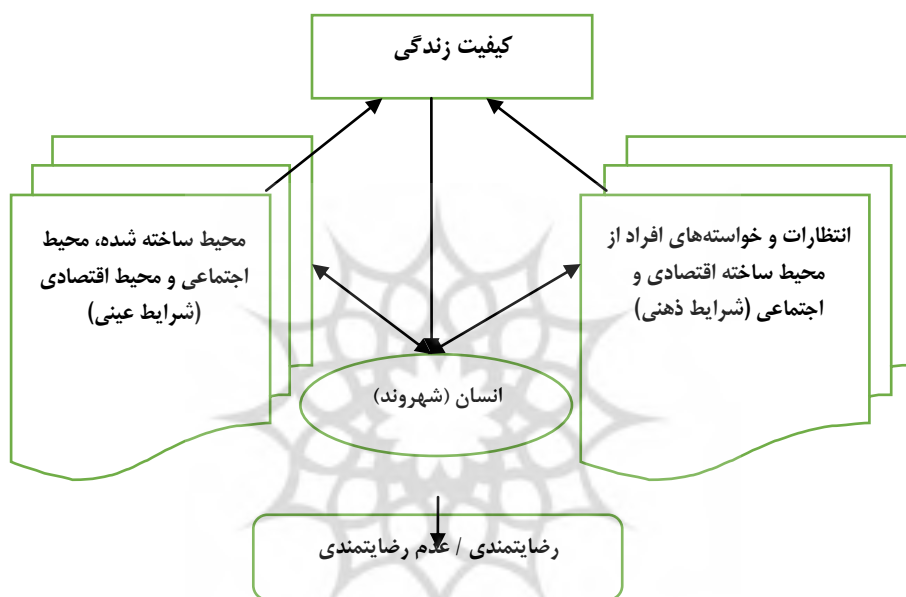
با توجه به اهداف تعیین شده این سؤال مطرح می‌گردد که آیا ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد از زندگی خود در این نواحی راضی هستند؟ کدام یک از ابعاد رضایتمندی از کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد نقش اساسی داشته و در پیش‌بینی کیفیت زندگی مؤثر می‌باشند؟ برای دستیابی به اهداف تحقیق و نیز پاسخگویی به سؤالات مورد نظر در این مقاله از روش تحقیق تجربی ساکنین^۳ استفاده شده که در آن نظرات مردم در قالب پرسشنامه مبنای تحلیل قرار گرفته است.

مبانی نظری

گسترده‌ترین مفهومی کیفیت زندگی و نیز پیچیدگی آن منجر به گسترده‌ترین ادبیات کیفیت زندگی شده است. به طوری که هر یک از محققین رویکرد خاصی را در تحلیل‌های خود به کار گرفته‌اند. در

۳. این دیدگاه به مطالعاتی محدود می‌شود که - بر روی ادراک کیفیت محیط سکونتی تمرکز دارند. ° به عبارتی دیگر در مطالعاتی که رضایتمندی سکونتی به عنوان یک معیار ارزیابی غالب در نظر گرفته می‌شود از این دست مطالعات بهره گرفته می‌شود (فرجی ملاتی و همکاران، ۱۳۸۹).

کیفیت زندگی در واقع مفهومی است که برای تفسیر آن می‌بایست انسان را در ارتباط با محیط زندگی (محیط کالبدی و طبیعی، محیط اقتصادی و محیط اجتماعی) و ابعاد روحی و شخصیتی او (خواسته‌ها و انتظاراتی که از محیط‌های مطرح شده دارد)، مورد بررسی قرار داد. در این مطالعه نیز برای سنجش رضایتمندی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد از کیفیت زندگی خود در ارتباط با وضعیت محیط کالبدی، محیط اقتصادی و محیط اجتماعی مورد مطالعه قرار گرفته است. شکل ۱، مدل تحلیلی تحقیق را نشان می‌دهد.

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

کیفیت زندگی

ارائه تعریف مشخص از کیفیت زندگی امری دشوار است. این دشواری مرتبط با پیچیدگی مفهوم کیفیت زندگی و دایره شمول گسترده آن است. در عین حال از آنجایی که افراد در فرهنگ‌ها، نظام‌های اقتصادی و اجتماعی و حتی نواحی جغرافیایی مختلف تعریف خاصی از زندگی و ارزش‌های آن دارند، به موازات این تنوع، تعریف کیفیت زندگی نیز متنوع است (فرجی، ۱۳۸۹: ۱۲۷). فوو^۴ کیفیت زندگی را رضایتمندی از زندگی تعریف می‌کند و. کوستانزا^۵ کیفیت زندگی را گستره‌ای که در آن نیازهای مادی در ارتباط با درک فردی و گروهی از رضایتمندی تأمین گردد، تعریف می‌کنند (Costanza et al, 2007: 29).

ابعاد کیفیت زندگی

اگر بستر طبیعی و یا به عبارتی دیگر مکان شکل‌گیری شهر را به عنوان ظرف شهر و شهر را به عنوان ظرف انسان و فعالیت‌های او به شمار آوریم (رهنمائی، ۱۳۸۳: ۳۷). در همین راستا می‌توان برای شهر ۳ محیط تعریف کرد: نخست محیط طبیعی یا به عبارتی دیگر زیست محیط شهر (که همان بستر طبیعی شهر است)، محیط کالبدی (که می‌توان آن را کالبد شهر و یا شهر به مفهوم فیزیکی یاد کرد) و در نهایت اقتصادی یاد می‌شود. بنابراین بررسی و سنجش کیفیت این سه محیط انسانی که از آن به عنوان محیط اجتماعی و محیط در قالب ابعاد ذهنی^۶ و عینی^۷ صورت می‌گیرد.

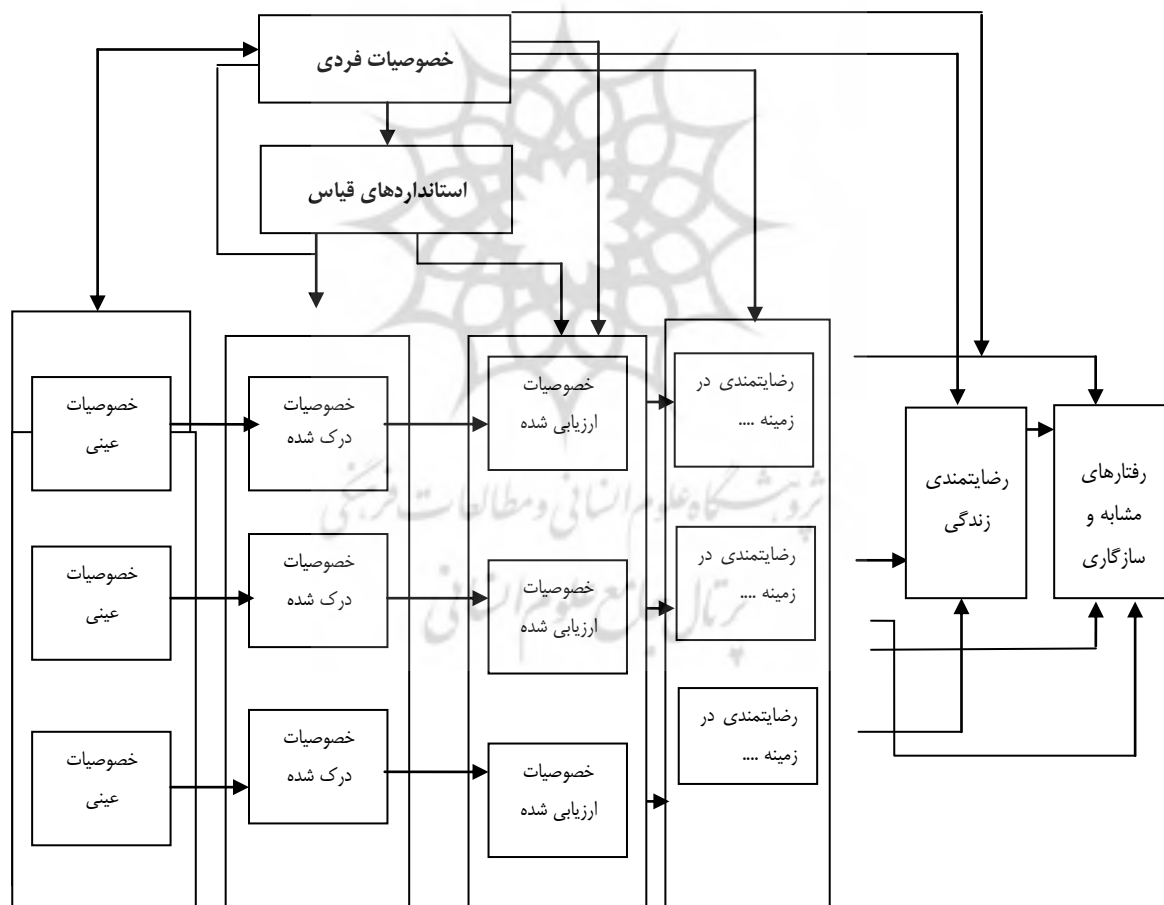
6. Subjective
7. Objective

4. Foo
5. Costanza

مدل‌های رضایتمندی از کیفیت زندگی

رضایتمندی، از جمله مدل‌های معروف در ارتباط با کیفیت زندگی می‌باشد که از جمله می‌توان به مدل وان پول^۸ (۱۹۹۷) و مدل وان پول و وان کمبل اشاره کرد. در مدل پیشنهادی کمبل^۹ و همکاران (۱۹۷۶)، بر این نکته تأکید دارد که زمینه، نحوه ارزیابی از شرایط و مشخصات افراد در کیفیت زندگی مؤثر است. در این مدل منظور از زمینه همان شرایط عینی یا وضع موجود محیط زندگی شهروندان است. بر اساس ابعاد رضایتمندی، کمبل و همکاران نشان می‌دهند که رضایتمندی انعکاس نوع ارزیابی و درک مردم ساکن در هر مقیاس جغرافیایی است که این مسئله نیز تحت تأثیر شرایط عینی محیط است (شکل ۲). در مطالعه حاضر با توجه به هدف تحقیق و رویکرد نظری آن از مدل رضایتمندی کمبل (۱۹۷۶) استفاده گردید.

داس کیفیت زندگی را بدبختی و یا خوشبختی افراد و نیز استانداردهای محیطی محل زندگی تعریف می‌کند (شماعی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۴۵). او در مطالعه خود، ابعاد عینی را نمایشگر کیفیت عینی زندگی تعریف می‌کند (Das, 2008: 298). به عبارتی دیگر ابعاد عینی مرتبط با کیفیت زندگی شامل تمامی شرایط مربوط به زندگی می‌شود که قابل مشاهده بود و از آن می‌توان در قالب استانداردهای زندگی تعریف کرد. از جمله می‌توان مسکن، تسهیلات شهری، حمل و نقل، درآمد و اشتغال، نظافت محیطی، دسترسی و غیره اشاره کرد. اما بعد ذهنی، ارائه تصویری از کیفیت زندگی از دید افراد تعریف می‌شود (فرجی، ۱۳۸۹: ۱). بنابراین کیفیت زندگی ذهنی را می‌توان تحت عنوان رضایتمندی تعریف کرد.

شکل ۲. ابعاد انسانی و محیطی کیفیت زندگی مدل کمبل (۱۹۷۶)

شاخص‌های کیفیت زندگی

مستقل از هم باشند؛ قابلیت سنجش (قابلیت انجام تحلیل‌های آماری)، دسترسی (سهولت در گردآوری داده‌ها) و پویایی. به طور کلی محققان در دو بعد به مطالعه کیفیت زندگی شهری پرداخته‌اند، تعدادی شاخص‌های عینی مثل مسکن، خصوصیات اقتصادی، اجتماعی و گروهی شاخص‌های ذهنی مثل رضایتمندی، اشتیاق، انگیزه و ... را مورد مطالعه قرار داده‌اند، اما با توجه به اینکه هر دو بعد (ذهنی و عینی) در مطالعات کیفیت زندگی مکمل یکدیگرند و می‌بایست همزمان مورد بررسی قرار گیرند (Angur et al, 2007: 47) و محیط شهری نیز محیطی چند بعدی است؛ بنابراین مطالعه و ارزیابی کیفیت زندگی به صورت چند بعدی، ضرورت دارد (Henderson, 2000: 38). جدول ۱، مجموعه‌ای از شاخص‌ها را که در مطالعات مختلف مورد استفاده قرار گرفته‌اند، ارائه می‌دهد.

محققان مختلف در رابطه بین ابعاد عینی و ذهنی اتفاق نظر کمی دارند. اما معتقدند در بسیاری موارد بین این دو دسته از شاخص‌ها همبستگی بالایی وجود دارد. به عنوان مثال کیفیت بالای تسهیلات، سطح بالایی از رضایتمندی را به همراه دارد. با توجه به بررسی‌های لی، شاخص‌های ذهنی برای اهداف برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری نسبت به شاخص‌های عینی برتر هستند، زیرا این شاخص‌ها بازخوردهای ارزشمندی را برای برنامه‌ریزان فراهم می‌آورد (Lee, 2008: 18). مهم‌ترین اصول اولیه مورد نظر در انتخاب شاخص‌های کیفیت زندگی عبارتند از: جامعیت (تحلیل تمام جوانب اجتماعی، اقتصادی و ...); عینیت (واقعی بودن و داشتن توانایی ارائه نتایج علمی); استقلال (استفاده از مفاهیم و متغیرهایی که باهم همپوشانی نداشته و

جدول ۱. شاخص‌های کیفیت زندگی شهری از نظر سازمان‌های رسمی و صاحب‌نظران

اشنایدر (۱۹۷۶)	درآمد، ثروت و شغل/محیط‌زیست/سلامتی روحی و جسمی/آموزش/اجنایات و ناامنی/از خودیگانگی و مشارکت سیاسی
مرکز (۱۹۹۰)	امنیت اجتماعی و عمومی/هزینه خوراک و تغذیه/ فضای زندگی/ استانداردهای مسکن/ ارتباطات/ آموزش/ سلامت عمومی/صلح و آرامش/جریان ترافیکی/هوای پاک
فریدمن (۱۹۹۷)	شاخص‌های اقتصادی (درآمد، ثروت و اشتغال)/شاخص‌های محیطی (درصد مسکن استاندارد، کیفیت هوا، هزینه حمل و نقل خانواده)/شاخص سلامت(مرگ و میر کودکان کمتر از یک سال به ازای ۱۰۰۰ مولید و نرخ خودکشی گزارش شده)/شاخص‌های آموزشی (کودکان و بزرگسالان در حال تحصیل و مراکز آموزشی)/شاخص‌های مشارکت و همیاری/شاخص امنیت اجتماعی (دزدی و اعتیاد).
کاردینال و آدین (۲۰۰۵)	فرهنگی(درصد ساکنان بومی درصد افراد فعال در مراسم مذهبی)/بهداشتی(درصد کودکان فوت شده زیر یکسال امید به زندگی، درصد افراد با بیماری‌های خاص)/آموزشی(نرخ فارغ التحصیلان در سطوح عالی، تعداد مدارس و مراکز آموزش عالی، تعداد دانش آموزان و اساتید)/جرم و امنیت(تعداد افراد زندانی، تعداد شورش‌ها، دزدی و دعوا و اعتیاد)/اشتغال(نرخ اشتغال)/درآمد(درصد افراد زیر خط فقر، متوسط درآمد)/منابع و سرزمین (میزان فضای سبز، میزان نواحی حفاظت شده)/هوا(کیفیت هوا، گازهای آلوده کننده)/رودخانه و ساحل/ مسکن(مسکن قابل نگهداری، میانگین افراد در هر اتاق، خانه‌های تخریبی)/ابی خانمان‌ها.
زیولوا و جنسکی (۲۰۰۸)	مسکن/ اقتصاد و کار (نوع فعالیت اقتصادی، بیکاری، میانگین درآمد)/ منابع و محیط (حفظ اراضی پیرامون شهر)/ محیط شهر (نرخ رشد ترافیک، دسترسی به خدمات)/ بهداشت و مراقبت‌های بهداشتی و امید به زندگی، مرگ‌های ناهنگام/مرگ و میر کودکان/یادگیری و مهارت/جامعه امن (میزان جرائم، نوع جرائم، ترس از وقوع جرم در شهر).
امین فرجی ملائی (۱۳۸۹)	میانگین درآمد، گروه بندی مشاغل(فنی، اداری و بازرگانی)، درصد باسوادان، میانگین مدت اقامت، متوسط قیمت زمین، درصد خانوار در واحد مسکونی(یک خانوار)، درصد واحدهای مسکونی تک واحدی، مصالح ساختمانی، متوسط مساحت قطعات مسکونی، نحوه تصرف واحدهای مسکونی، میانگین هزینه خانوار، میانگین اجاره بها، ارتباطات، دسترسی، تسهیلات شهری، مشارکت اجتماعی، امنیت، گذران اوقات فراغت، تامین نیازهای روزمره، مسکن.

پیشینه تجربی

آنچه از آن به عنوان مطالعات کیفیت زندگی در حیطه جامعه‌شناسی شهری، برنامه‌ریزی شهری و جغرافیای شهری یاد می‌شود، در سال‌های ۱۹۶۰ در کشورهای پیشرفته صنعتی مورد توجه قرار گرفت (Bell, 1999: 43).

در رابطه با کیفیت زندگی و مباحثی مانند رضایتمندی نخستین بار در سال‌های ۱۹۳۰ کیفیت زندگی از سوی محققین در ارتباط با مطالعات پزشکی مورد توجه قرار گرفت (فرجی، ۱۳۸۹: ۳۱). اما

نواحی دیگر شهر بود (Izutsu et al, 2006).

اولین مطالعاتی که در زمینه اسکان غیررسمی در ایران انجام گرفته، اغلب مطالعات موردی و به صورت کارهای میدانی بودند که به مونوگرافی مناطق حاشیه‌نشین پرداخته و کم‌تر به جنبه‌های تئوریک و نظری موضوع پرداخته‌اند و ویژگی‌های مناطق حاشیه‌نشین را در سطح خرد به تفصیل تشریح نموده‌اند.

نکته جالب توجه، متدولوژی و تشابه روش کاری این مطالعات با یکدیگر است. ولی در عین حال به علت تازگی کار و عواملی همچون نبود اطلاعات، در نوع خود با ارزش به حساب می‌آیند.

در مطالعات داخلی تحقیقات مرتبط با سنجش رضایتمندی از کیفیت زندگی سکونتگاه‌های غیررسمی بسیار محدود می‌باشد.

در این رابطه گلین (۱۳۹۰)، به بررسی کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی کلانشهر تهران در بین دو نمونه موردی اسلام‌آباد و صالح‌آباد پرداخت. یافته‌های او نشان داد که کیفیت زندگی در میان سکونتگاه‌های غیررسمی در مقایسه با یکدیگر نیز متفاوت می‌باشد و حتی مؤلفه‌های اساسی نیز در میان این نواحی متفاوت است (گلین، ۱۳۹۰).

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع کاربردی می‌باشد که به روش پیمایشی انجام گرفته است.

جامعه آماری تحقیق شهروندان ساکن در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد به تعداد ۲۵۰۰۰ نفر بود که با استفاده از فرمول تعیین حجم نمونه کوکران تعداد ۳۵۱ نفر به عنوان حجم نمونه تعیین گردید و جهت نمونه‌گیری از روش تصادفی استفاده شد.

پرسشنامه تدوین شده دارای ۴ سوال مرتبط با متغیرهای زمینه‌ای و ۲۶ گویه در رابطه با متغیر اصلی تحقیق در قالب طیف لیکرت بوده است. در این مقیاس «۱» به معنای کم‌ترین و «۷» بیش‌ترین میزان رضایتمندی از کیفیت زندگی را نشان می‌دهد.

برای تحلیل یافته‌های تحقیق ابتدا از آمار توصیفی در قالب میانگین پاسخ‌ها و انحراف استاندارد استفاده گردید. سپس به منظور استخراج عامل‌های اساسی رضایتمندی از زندگی سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد از آزمون تحلیل عاملی استفاده شد و برای تعیین مهم‌ترین پیش‌بینی کننده‌های رضایتمندی از کیفیت زندگی در جامعه مورد مطالعه از آزمون رگرسیون چندمتغیره استفاده گردید.

اعتبار پرسشنامه با استفاده از نظر خبرگان به صورت صوری، مورد تایید قرار گرفت و جهت تعیین پایایی ابزار، پیش‌آزمون در بین نمونه ۳۰ نفری از ساکنین جامعه مورد مطالعه اجرا گردید و با

مطالعات جغرافیایی در ارتباط با کیفیت زندگی از سال‌های ۱۹۷۰ با رویکرد فضایی و ناحیه‌ای وارد ادبیات جغرافیایی شد. بررسی و تحلیل اوضاع نامناسب کیفیت زندگی در نواحی مختلف جغرافیایی در اشکال متنوع مورد توجه بسیاری از جغرافیدانان است (Pacione, 2003: 27). در ایران نیز آغاز این بررسی‌ها را می‌توان از دهه‌های ۴۰ و ۵۰ شمسی دانست، زیرا در همین زمان است که رشد شتابان شهری در ایران آغاز گردید و به موازات آن مشکلات شهری نمایان شد.

در رابطه با سکونتگاه‌های غیررسمی و ارتباط آن با کیفیت زندگی در سطح جهانی، ابتدا به وسیله سازمان ملل در کنفرانس سکونتگاه‌های انسانی که در سال ۱۹۷۶ برگزار شد، به عنوان یک ضرورت تشخیص داده شد.

کنفرانس بعدی که در سال ۱۹۹۶ در شهر استانبول تحت عنوان «زیستگاه دوم» برگزار گردید و بر این موضوع تاکید کرد و در نهایت این نشست نیز منجر به تامین مسکن مناسب برای افراد کم درآمد نشد (Lloyd, 1979: 7).

در عین حال می‌توان به مطالعات «اسکار لویس» که در مکزیک، هند و پورتوریکو تحقیقاتی کرده است، اشاره نمود. وی توضیح می‌دهد که تهیدستان در داخل فرهنگ غیرقابل گریز تنگدستی و فقر گرفتار شده‌اند. او اصطلاحاتی مانند سرطان‌های شهری، زخم‌های چرکین، قارچ‌های شهری و اصطلاحاتی مشابه، که از توصیفات عمومی برای سکونتگاه‌های موقتی و کپرنشین‌ها می‌باشند، را مورد توجه قرار داد.

وست وی در سال ۲۰۰۶، به بررسی تأثیرگذاری ابعاد فردی و محیطی در رضایتمندی زندگی و تعیین پیش‌بینی کننده‌های رضایتمندی در سکونتگاه‌های غیررسمی واقع در افریقای جنوبی، می‌پردازد. وی در این تحقیق که به روش میدانی انجام داد، نشان می‌دهد که رضایتمندی زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی به مراتب پایین‌تر از سایر انواع سکونتگاه‌ها می‌باشد. بر اساس تحقیقات وی این میزان با انجام فعالیت‌های توانمندسازی در سال‌های ۲۰۰۱ و ۲۰۰۲ بهبود می‌یابد (Westaway, 2006).

ایزوتسو و همکارانش در سال ۲۰۰۶ به بررسی سلامت ذهنی، کیفیت زندگی و وضعیت تغذیه نوجوانان داکای بنگلادش می‌پردازد. در این تحقیق از ۱۸۷ پسر و ۱۳۷ دختر به عنوان نمونه از نواحی غیرحاشیه‌ای و ۱۵۷ پسر و نیز ۱۲۱ دختر از سکونتگاه‌های غیررسمی بین سنین ۱۱ تا ۱۸ استفاده شده است. نتایج بررسی‌های این مطالعه حاکی از شرایط نامساعد زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی نسبت

همچنین در نظام شهرنشینی کشور، رتبه این شهر در سلسله مراتب شهری بین سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵ تغییر چندانی نیافته است و از پنجاه و چهارمین شهر در سال ۱۳۳۵ به چهل و دومین شهر در سال ۱۳۹۵ تغییر مکان داده است به طوری که این شهر در طبقه جمعیتی شهرهای ۱۰۰ تا ۴۹۹ هزار نفری واقع شده و به عنوان شهری با جمعیت متوسط و یا شهری میانی شناخته می‌شود.

مسکن: شهر بجنورد در سال ۱۳۹۵ دارای ۶۷۳۳۵ خانوار می‌باشد و بعد خانوار در این شهر ۳/۹ است.

محدوده مورد مطالعه

شهر بجنورد در ۲۰° و ۵۷' طول و ۲۹° و ۳۷' عرض جغرافیایی قرار دارد و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۰۷۰ متر می‌باشد که از جهت شمال و جنوب غرب با گسل‌ها و از شمال و شرق نیز با مسیل رودخانه‌ها محدود شده است. جمعیت: به استناد نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵، جمعیت شهر بجنورد ۲۲۸۹۳۱ نفر می‌باشد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

شکل ۳. موقعیت شهر بجنورد

ویژه و نمودار سنگریزه استخراج گردید. عوامل استخراج شده، در مجموع ۸۹/۷۲ درصد را به دست آوردند که نشان دهنده میزان همبستگی بالای بین گویه‌ها در عوامل استخراج شده است. همانگونه که در جدول ۲، ملاحظه می‌شود، عوامل استخراج شده از تحلیل عاملی پرسشنامه رضایتمندی عبارتند از: عامل نخست: این عامل از آنجایی که بیش‌ترین بارها را بر روی شاخص‌های بهداشتی و سلامت محیط نشان می‌دهد، با عنوان «بهداشت محیط» نامگذاری می‌شود. عامل دوم: بیش‌ترین بارها را بر روی شاخص‌های مرتبط با ابعاد زیباشناختی محله نشان می‌دهد، لذا عامل «زیباشناسی محیط» نامیده شد.

عامل سوم: در عامل سوم بیش‌ترین بارها بر روی شاخص‌هایی چون: دسترسی، توزیع خدمات مختلف آموزشی، بهداشتی، فرهنگی- تربیتی و ورزشی و شاخص حمل و نقل می‌باشد. لذا این عامل، «توزیع خدمات عمومی» نامگذاری گردید.

یافته‌ها

شناسایی عوامل اساسی در رضایتمندی زندگی

جهت تعیین عوامل رضایتمندی از کیفیت زندگی در بین ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد از ۲۶ گویه تحلیل عاملی انجام گرفت. در این آزمون مقدار KMO برابر با ۰/۸۹۳ و سطح معناداری آزمون بارلت ۰/۰۰۰ به دست آمد که این مقادیر نشان دهنده مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی است. تاباچنیک و فیدل بیان کرده‌اند که متغیرهای با بار عاملی بزرگتر از ۰/۳۲ باید مورد توجه قرار گیرند.

«کومری و لی» در مطالعات خود، دامنه‌ای از ارزش‌ها را برای تفسیر شدت روابط بین متغیرها و عامل‌ها پیشنهاد کرده‌اند (کلین، ۱۳۹۰: ۳۳). آن‌ها بیان کرده‌اند که بارهای عاملی ۰/۷۱ و بالاتر عالی، ۰/۷۱ تا ۰/۶۳ خیلی خوب، ۰/۶۳ تا ۰/۵۵ خوب، ۰/۵۵ تا ۰/۴۵ تا ۰/۴۵ نسبتاً خوب و ۰/۴۵ تا ۰/۳۳ ضعیف است. بر اساس نتایج آزمون تحلیل عاملی، از مجموع ۲۶ گویه ۶ عامل بر مبنای مقدار

عامل پنجم: شاخص‌های این عامل بیش‌ترین بار را بر روی اعتماد به همسایه، امنیت و مشارکت نشان می‌دهد. لذا عامل تحت عنوان همبستگی اجتماعی «نامگذاری گردید و عامل ششم: با توجه به بارهای شاخص‌ها، عامل را خرسندی نامید.

عامل چهارم: شاخص‌های عامل چهارم عبارتند از: پس‌انداز، وضعیت تغذیه، هزینه زندگی، مسکن، درآمد، وضعیت اشتغال و دسترسی به فرصت‌های شغلی. بنابراین با توجه به این که بیش‌ترین بارها بر روی شاخص‌های محدوده اقتصادی می‌باشد، عامل «رفاه اقتصادی» نام‌گذاری گردید.

جدول ۲. عوامل استخراج شده رضایتمندی کیفیت زندگی با استفاده از آزمون تحلیل عاملی

عامل						متغیرها
۶	۵	۴	۳	۲	۱	
					۰/۷۲۱	وضعیت هوا (بو)
					۰/۶۸۹	دفع فاضلاب
					۰/۶۸۷	جمع آوری زباله ها
					۰/۶۲۴	وضعیت پوشش خیابان و کوچه
				۰/۶۸۷		وضعیت نورپردازی محله در شب
				۰/۵۶۷		یافت محله
				۰/۵۰۱		چشم انداز بصری محله
			۰/۷۲۹			دسترسی به بانکها، داروخانه ها، مغازه‌ها و سایر موارد
			۰/۷۰۳			توزیع امکانات آموزشی
			۰/۶۸۲			توزیع امکانات بهداشتی
			۰/۶۷۵			توزیع امکانات فرهنگی تربیتی
			۰/۶۰۹			توزیع امکانات ورزشی
			۰/۶۰۰			جابجایی و حمل و نقل
	۰/۷۹۱					پس انداز
	۰/۷۶۸					وضعیت تغذیه
	۰/۷۵۱					هزینه زندگی
	۰/۷۳۲					مسکن
	۰/۷۰۶					درآمد
	۰/۶۸۹					وضعیت اشتغال
	۰/۶۸۲					دسترسی به فرصت‌های اشتغال
	۰/۶۰۱					امنیت
	۰/۵۷۶					اعتماد به همسایه
	۰/۵۶۹					مشارکت
	۰/۶۰۳					امید به زندگی
	۰/۵۷۲					حس تعلق
	۰/۵۳۱					سرزندگی و شادکامی
۲/۳۴۲	۲/۳۹۱	۷/۸۱۲	۸/۳۲۹	۳/۸۷۲	۴/۸۳۴	مقدار ویژه
۷/۱۰۴	۷/۳۹۳	۲۶/۴۰۹	۲۷/۸۰۱	۹/۹۱۲	۱۱/۲۰۱	درصد واریانس

۸۹/۷۲

مجموع واریانس تبیین شده(%)

میانگین معیار قرار داشت. به این معنا که ساکنین منطقه از وضعیت محیط کالبدی خود رضایت کمی دارند. در واقع شرایط زندگی در سکونتگاه‌های غیر رسمی شهر بجنورد مطابق با استانداردهای مورد انتظار ساکنین نیست. در ارتباط با شاخص‌های محیط اقتصادی، وضعیت رضایتمندی ساکنین از درآمد، وضعیت اشتغال و به طور کلی تمام ابعاد محیط اقتصادی به مراتب پایین‌تر از رضایتمندی از محیط کالبدی است. در این محیط تنها شاخص وضعیت تغذیه با ۳/۲ بیش‌ترین میزان

یافته‌های توصیفی

میانگین به دست آمده از میزان رضایتمندی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد از کیفیت زندگی و ابعاد آن، در جدول ۳، ارائه شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، در بررسی شاخص‌های مرتبط با محیط کالبدی، دسترسی به بانک‌ها، داروخانه‌ها، مغازه‌ها و سایر موارد با میانگین ۳/۶ بالاترین میزان رضایتمندی ساکنین و شاخص چشم‌انداز محله حداقل میانگین رضایتمندی را نشان دادند. اما در مجموع شاخص‌های محیط کالبدی در سطح پایین‌تر از

در جمع‌بندی میزان رضایتمندی از ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد، میانگین رضایتمندی در سه محیط کالبدی، محیط اقتصادی و محیط اجتماعی در سطح پایین‌تر از میانگین به دست آمد و در بین تمام شاخص‌ها، شاخص دسترسی به بانک‌ها، داروخانه‌ها و مغازه‌ها بیش‌ترین و شاخص پس‌انداز کم‌ترین میزان رضایتمندی را نشان دادند.

رضایتمندی و شاخص‌هایی مانند پس‌انداز، دسترسی به فرصت‌های شغلی، درآمد و وضعیت اشتغال میانگین رضایتمندی پایینی را نشان می‌دهند.

در بررسی شاخص‌های محیط اجتماعی افراد حس تعلق کمی به محیط داشته و شاخص حس اعتماد به همسایه تنها شاخص بارز از نظر میانگین رضایتمندی بود.

جدول ۳. میانگین رضایتمندی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد از محیط‌های سه گانه

محیط	شاخص‌های رضایتمندی	میانگین	انحراف استاندارد
محیط کالبدی	وضعیت پوشش سطوح کوچه‌ها و خیابان‌ها	۲/۸	۲/۴۵
	دفع فاضلاب	۲/۵	۲/۳۳
	جمع آوری زباله	۲/۷	۲/۳۴
	دسترسی به بانک‌ها، داروخانه‌ها، مغازه‌ها و ...	۲/۶	۳/۱۲
	جابجایی و حمل و نقل	۳/۱	۲/۷۱
	چشم انداز بصری محله	۱/۹	۲/۶۵
	وضعیت هوا(بو)	۳/۲	۲/۳۴
	مسکن	۲/۱	۲/۲۱
	بافت محله	۲/۹	۲/۱۳
	وضعیت نورپردازی محله در شب	۳/۴	۲/۹۹
	توزیع امکانات آموزشی	۲/۱	۲/۱۱
	توزیع امکانات بهداشتی	۲/۷	۲/۵۳
محیط اقتصادی	توزیع امکانات فرهنگی تربیتی	۲/۳	۲/۹۱
	توزیع امکانات ورزشی	۲/۳	۲/۱۶
	درآمد	۱/۹	۲/۵۸
	وضعیت اشتغال	۲/۲	۲/۵۹
	دسترسی به فرصت‌های اشتغال	۱/۲	۲/۲۲
	هزینه زندگی	۱/۳	۲/۷۳
محیط اجتماعی	پس انداز	۱/۱	۲/۸۲
	وضعیت تغذیه	۳/۲	۲/۸۹
	امنیت	۲/۷	۲/۸۷
	اعتماد به همسایه	۳/۱	۲/۷۹
	مشارکت	۲/۶	۲/۰۱
	امید به زندگی	۲/۴	۲/۵۵
	حس تعلق	۲/۱	۲/۷۵
	سرزندگی و شادکامی	۲/۶	۲/۳۵

آزمون رگرسیون

زمانی از رگرسیون گام به گام استفاده می‌شود که پژوهشگر چند متغیر مستقل دارد و می‌خواهد اثرات آن را بر روی متغیر وابسته نشان دهد. به عبارتی از متغیرهای مستقل موجود کدام متغیر یا متغیرها به بهترین وجه می‌تواند متغیر وابسته را پیش‌بینی کند، سهم هر متغیر چقدر است و در مجموع متغیرهای مستقل چه میزان از متغیر وابسته را تبیین می‌کنند. در این مطالعه نیز جهت شناسایی و تعیین اثرگذارترین عوامل

بر کیفیت زندگی ذهنی از آزمون رگرسیون چندمتغیره گام به گام استفاده گردید. بر اساس نتایج به دست آمده از آزمون رگرسیون چندمتغیره، هیچ کدام از عامل‌ها از مدل رگرسیونی خارج نشدند. با توجه به نتایج جدول ۴، می‌توان گفت عامل رفاه اقتصادی، توانایی بیش‌تری نسبت به سایر عوامل در پیش‌بینی رضایتمندی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی از کیفیت زندگی دارد. در عین حال عواملی چون توزیع خدمات عمومی و بهداشت محیطی نیز بخش قابل توجهی از رضایتمندی را تبیین می‌نمایند.

جدول ۴. پیش‌بینی کننده‌های رضایتمندی از کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد

متغیرهای مستقل	ضریب تبیین	ضریب تبیین تعدیل شده	Beta	مقدار t	سطح معناداری
رفاه اقتصادی	۰/۵۶۲	۰/۵۶۰	۰/۷۳۲	۱۹/۲۳	۰/۰۰
توزیع خدمات عمومی	۰/۴۳۲	۰/۴۳۲	۰/۵۶۲	۱۵/۳۴	۰/۰۰
بهداشت محیط	۰/۴۱۵	۰/۴۱۱	۰/۵۵۹	۱۵/۰۱	۰/۰۰
زیباشناسی محیط	۰/۲۷۵	۰/۲۷۵	۰/۳۲۷	۹/۸۵	۰/۰۰
همبستگی اجتماعی	۰/۱۲۱	۰/۱۲۰	۰/۱۳۰	۵/۲۱	۰/۰۰
خرسندی	۰/۰۹۶	۰/۰۹۵	۰/۱۰۲	۴/۵۶	۰/۰۰

بحث و نتیجه‌گیری

بر اساس نتایج به دست آمده در این مطالعه می‌توان گفت سطوح رضایتمندی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد در سه محیط کالبدی، محیط اقتصادی و محیط اجتماعی در سطح پایینی است. تنها شاخص دسترسی به بانک‌ها، داروخانه‌ها، مغازه‌ها و ... با میانگین ۳/۶ بالاترین میزان رضایتمندی ساکنین از محیط کالبدی، شاخص وضعیت تغذیه با ۳/۲ از محیط اقتصادی و شاخص اعتماد به همسایه با ۳/۱ بیش‌ترین رضایتمندی را از محیط‌های سه‌گانه نشان می‌دهند. بنابراین می‌توان گفت میزان رضایت ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی بجنورد از کیفیت زندگی خود در سطح پایین قرار دارد.

در عین حال در بررسی و تعیین عوامل تبیین کننده رضایتمندی از کیفیت زندگی با استفاده از تحلیل عاملی، ۶ عامل شناسایی شد که متغیر رفاه اقتصادی در رضایتمندی از کیفیت زندگی دارای بیش‌ترین میزان تبیین کنندگی را داشت.

بر اساس نتایج به دست آمده از مطالعه حاضر، در ارتباط با رضایتمندی ساکنین در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد، سطح رضایتمندی پایین می‌باشد. اما باید توجه نمود که پایین بودن سطح رضایتمندی در این مناطق امری عادی می‌باشد. در واقع نتیجه اصلی تحقیق این است که پارامترهای اقتصادی موثرترین عامل در

رضایتمندی ساکنین جامعه مورد بررسی می‌باشد. در صورتی که این فرایند را چرخه ارتباط دورانی در نظر بگیریم می‌توان گفت رفع مسائل و مشکلات اقتصادی در بسیاری موارد ریشه مشکلات در این نواحی می‌باشد.

راهکارها

با توجه به نتایج آمده به دست از تحقیق جهت ارتقاء سطح کیفیت زندگی ساکنین سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد و رضایتمندی آنان، راهکارهای زیر ارائه می‌گردد:

- بهبود وضعیت رفاه اقتصادی با فراهم آوردن زمین‌ها و فرصت‌های اشتغال از طریق ایجاد خود اشتغالی و کمک دولتی؛

- توانمندسازی ساکنین از طریق نهادی‌سازی و ایجاد صندوق‌های محلی؛

- بهبود دسترسی از طریق ایجاد سیستم حمل و نقل عمومی؛

- افزایش سطح سرانه کاربری‌های آموزشی، فرهنگی، ورزشی و بهداشتی؛

- بهداشت محیط با ساماندهی به وضعیت جمع‌آوری زباله‌ها و بهبود شرایط دفع فاضلاب در سطح محلات؛

۱۰. لطیفی، امین و سجاذزاده، حسن (۱۳۹۴)، *ارزیابی تاثیر مؤلفه‌های کیفیت محیطی بر الگوهای رفتاری در پارک‌های شهری*، شماره ۱۱: ۲۰-۵.

11. Angur. Madhukar; Widgery. Robin; Angur. Sudhir, (2007), *Congruence among Objective and Subjective Quality-of-Life (QOL) Indicators*, Alliance Journal of Business Research: 25-39.

12. Bell, Simon; Morse, Stephen., (1999), *Sustainability indicators*, London, Earthscan

13. Campbell, Angus; Converse, Philip; Rodgers, Willard, (1976), *The quality of American life*, New York: Russell Sage.

14. Cardinal, Nathan; K. Adin, Emilie., (2005), *An urban aboriginal life, the 2005 indicator on quality of life of aboriginal people in the greater Vancouver area*, Center for Native Policy and research (CNPR)
doi:10.1016/j.ecolecon.

15. Costanza, Robrt; Fisher, Brendan; Ali, Saleem; Beer, Caroline; Bond Lyne, Boumans, (2007), *Quality of life: An approach integrating opportunities, human needs, and subjective well-being*, ECOLOGICAL ECONOMICS 61 (2007) 267-276, 0921-8009.

16. Das, Daisy, (2008), *Urban quality of life: A case study of Guwahati*, Social Indicators Research, 88: 297-310.

17. Friedman, Myles., (1997), *Improving the quality of life: a holistic scientific strategy*, London, PRAEGER.

18. Henderson, Hazel; Lickerman, Jon; Flynn, Patrice, (2000), *Calvert-Henderson Quality of Life Indicators: A New Tool for Assessing National Trends*. Bethesda, MD: Calvert Group, Ltd.

19. Izutsu, Takashi; Tsutsumi, Atsuro; Islam, Akramul; Kato, Seika; Wakai, Susumu; Kurita, Hiroshi, (2006), *Mental health, quality of life, and nutritional status of adolescents in Dhaka, Bangladesh: Comparison between an urban slum and a non-slum area*, Social Science and Medicine, NO. 63: 1477-1488.

20. Lee, Jaan., (2008), *Subjective quality of life measurement in Taipei, Building and Environment*. 43. 1205-1215, 0360-1323/\$

- آسفالت نمودن خیابان‌ها و ایجاد پوشش مناسب جهت پیاده‌روها؛

- بهبود نورپردازی منطقه از طریق ایجاد چراغ‌های نصب شده بر روی تیرهای برق؛

- رفع اغتشاش بصری از طریق ساماندهی نماها و المان‌های نازیبا؛

- بهبود وضعیت همبستگی اجتماعی با در نظر گرفتن فعالیت‌های آموزشی با هدف ارتقاء مشارکت (بسترسازی)؛

- ایجاد امنیت از طریق استقرار کیوسک‌های ۱۱۰؛

- بهبود وضعیت خرسندی ساکنین منطقه با در نظر گرفتن برنامه‌ها و جشن‌ها با هدف افزایش حس شادکامی و سرزندگی.

منابع

۱. رهنمایی، محمدتقی و شاه‌حسینی، پروانه (۱۳۸۳)، *فرایند برنامه‌ریزی شهری در ایران*، انتشارات سمت، چاپ نخست، تهران.

۲. زاهد زاهدانی، سیدسعید (۱۳۶۹)، *حاشیه‌نشینی*، انتشارات دانشگاه شیراز.

۳. گزارش توسعه انسانی (۱۳۷۰)، *سازمان ملل*، انتشارات دانشگاه آکسفورد.

۴. شکویی، حسین (۱۳۷۳)، *دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری*، انتشارات سمت، تهران.

۵. شمعی، علی، عظیمی، آزاده و فرجی ملائی، امین (۱۳۹۰)، *بررسی اثرات شهر شدن نقاط روستایی بر کیفیت زندگی ساکنین*، مجله مطالعات مدیریت شهری، شماره: ۱۵۵-۱۲۹.

۶. فرجی ملائی، امین (۱۳۸۹)، *تحلیلی بر مفهوم کیفیت زندگی شهری*، دومین همایش علمی سراسری دانشجویی جغرافیه، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.

۷. فرجی ملائی، امین (۱۳۸۹)، *تحلیل شاخص‌های کیفیت زندگی شهری و برنامه‌ریزی برای بهبود آن*، مورد شهر بابل‌سر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.

۸. فرجی ملائی، امین، عظیمی، آزاده و زیاری، کرامت‌اله (۱۳۸۹)، *تحلیل ابعاد کیفیت زندگی در نواحی شهری ایران*، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال اول، شماره اول: ۱۶-۱.

۹. گلین، جواد (۱۳۹۰)، *کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های غیررسمی کلانشهر تهران (مطالعه موردی: اسلام‌آباد و صالح‌آباد)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران.

21. see front matter r 2007 Elsevier Ltd. All rights reserved. doi: 10.1016 /j.buildenv.
22. Lloyd, Peter., (1979), *Slums of Hope? Shanty Towns of the Third World*, Harmondsworth: Penguin.
23. Mercer, Colin., (1990), *Life in the World's 100 Largest Metropolitan Areas*, Population Crisis Committee, Washington, D.C., PCC, 1990. <https://www.popline.org/node/573872>.
24. Pacione, Michael., (2003), *Urban environmental quality and human wellbeing—a social geographical perspective*, *Landscape and Urban Planning* 65: 19° 30.
25. Schneider, Mark., (1976), *The quality of life and social indicators research*, *Public administration Review*, Vol.36(3): 297-305.
26. Shafer, Scott; Lee, Bong; Turner, Shawn., (2000), *A tale of three greenway trails: user perceptions related to quality of life*, *Landscape and Urban Planning*, 49.
27. Thorn, dike., (1942), *Informal settlements*, thorndike-dictionary.compare99.com.
28. Van Kamp, Irene; Leidelmeijer, Kees; Marsman, Gooitske., (2003), *Urban environmental quality and human well-being Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study*, *Landscape and Urban Planning* 65: 5° 18, 0169-2046/03. Elsevier Science B.V. All rights reserved. PII: S0169-2046(02)00232-3.
29. Van, Poll; Henricus, Franciscus; Peter, Maria., (1997), *The Perceived Quality of the Urban Residential Environment. A Multi-Attribute Evaluation*. Rijksuniversiteit Groningen, Groningen
30. Westaway, Margaret., (2006), *A longitudinal investigation of satisfaction with personal and environmental quality of life in an informal South African housing settlement*, *Doornkop, Soweto, Habitat International* 30: 175° 189, 0197-3975.
31. ělovv. Iva; Jánký, Jaroslav., (2008), *Analysis of life quality development in the administrative districts of South Moravia*, *Agric. Econ. ° Czech*, 54, 2008 (9): 431° 439.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

